

Hubai Péter*

Budapest

Hiteles Jézus-mondások Tamás evangéliumában? **

A mikor egy új és az ismeretlenség homályából felbukkanó evangélium jelenik meg, a hívők kíváncsi reménységgel, az egyház írástudói pedig szorongással kérdezik: elképzelhető-e, hogy kétezer év után eddig ismeretlen, ámde hiteles Jézus-tradíció áramlik be az egyházi élet vérkeringésébe? Az egyházi reakció, amint ezt a legutolsó felfedezéskor, 2006 húsvétja előtt újságcikkekben és tévényilatkozatokban nagyon jól megfigyelhettük, még a szövegek ismertté tétele előtt (!) egységesen és hevesen tiltakozott az új szöveg esetleges legitimitása ellen. Még semmit nem ismertek, de a definitív elutasítás egyértelmű volt. A hívők hozzáállása ambivalens volt, de jelentős részük kíváncsisággal vegyes szenzációvárással figyelte a híreket, némelyek pedig azt remélték, hogy most új spirituális kincseshányák nyílnak meg az evangéliumokban Jézus életéről és tanításáról fennmaradt néhány órányi hosszúságú „hangfelvételen” túl: „Most aztán megtudjuk az igazságot, ami kétezer éven keresztül rejtett volt előttünk.” A szövegek megismerése után „három nappal” mind a Nag Hammadi Kódexek, mind a Júdás evangéliuma esetében megnyugodtak a kedélyek. A tudósok számára szenzációs leletekről kiderült, hogy csak a Kr. u. 2–3. századi egyházi viszonyokról szolgáltatnak fontos információkat, ez azonban igen sovány hozam volt a spiritualitásra szomjazó hívők számára, és nem jelentett veszélyt az egyházi írástudók által képviselt véleményre sem. Jézus-képünk nem változott semmilyen irányban, az új iratok nem rántották le róla a leplet, nem derült ki, hogy mindaz, amit eddig róla hitelesnek véltünk, valójában gyökeresen más volt. Két, markánsan különböző csoport érdeklődése maradt meg hosszú távon: az ezoterikus hívőké és a tudósoké. Mi csak az utóbbival fogunk foglalkozni.

* Dr. Hubai Péter egyetemi tanár (Budapest, 1952) először a Budapesti Református Theológiai Akadémián szerzett lelkészi oklevelet, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen egyiptológus diplomát. Berlinben és Oxfordban folytatott ösztöndíjas tanulmányokat. 1988-ban megrendezte a Dunamelléki Református Egyházkerület Biblia Múzeumát, majd két évtizeden keresztül a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményének kurátora volt. Az utóbbi két évtizedben a Wesley János Lelkészképző Főiskolán oktat vallástudományt.

** Az itt közölt tanulmány 2024. augusztus 23-án hangzott el Kolozsváron, a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma újszövetségi szekciójának ülésén, és néhány hónapon belül megjelenik a szerző *Jézus nevetett. Apokrif evangéliumok – gnosztikus keresztények* című kötetében, a L'Harmattan Kiadó gondozásában.

Mi haszna mégis az ilyen felfedezéseknek? Az újszövetséges tudóst hivatalból kell hogy izgassa a kérdés (hisz nem csak a 2–3. századi egyházat akarja kutatni, az a kutatási témájának a kiterjesztése). Jézus nyilvános ténykedése (lett légyen az egy esztendő, amint a szinoptikusok mutatják, avagy három év, amint a negyedik evangélium sugallja) jóval több helyre kiterjedt, többet munkálkodott és sokkal többet mondott, mint amennyit a négy kánoni evangélium együttesen reánk hagyományozott. A Jn 20,30 szerint: „Sok más jelt is tett Jézus a tanítványai szeme láttára, amelyek nincsenek megírva ebben a könyvben.” Ezt az evangélium toldaléka (21,25) még egyszer nyomatékosítja: „De van sok egyéb is, amit Jézus tett, és ha azt mind megírnák egytől egyig, úgy vélem, maga a világ sem tudná befogadni a megírt könyveket.”

Lukács ugyan azt írja Theophilosnak (1,3), hogy alaposan összegyűjtötte számára a Jézus-hagyományt, s nyilván olyan mértékig, hogy biztosan meggyőződhessék arról, amire tanítattott (1,4), azt azonban nem állítja, hogy Jézus összes szavát összegyűjtötte volna. Senki nem volt hónapokon keresztül éjjel-nappal Jézussal, hogy ne maradhatott volna ki olyasmi, amit ő tanítványként nem hallott. Voltak továbbá Jézusnak nem nyilvános, *titkos* tanításai is, hiszen Máté, Márk és Lukács egybehangzóan írják le, hogy Jézus azt mondja: „Nektek megadatott az Isten országának *titka*, de a kívül valóknak minden példázatokban adatik, hogy látván lássanak, de ne ismerjenek, és hallván halljanak, de ne értsenek...” (Mk 4,11–12; ld. még Mt 13,11.13; Lk 8,10).

Ilyen értelemben utal *Tamás evangéliumának* praescriptuma az összegyűjtött mondásokra: „Ezek a rejtett szavak, amiket az élő Jézus mondott, és amiket Didymus Júdás Tamás írt le...” De az ógyház gyülekezeti igényei valóságának megfelelő képet ad a *Mária evangéliuma* is – még akkor is, ha az irat gnosztikus, és beszámolója fikció –, midőn Péter megkéri a (Magdala) Máriát: „Mondd el nekünk a Megváltó szavait, amelyekre emlékszel, amelyeket tudsz, mi (pedig) nem, még csak nem is hallottuk.”¹

Hasonló közös visszaemlékezésről és annak leírásáról számol be Jakab apokrif levele:

„Amikor pedig egys[zer] mindnyájan együtt ül[tek], tudniillik a tizenkét tanítvány, és azokra emlékeztek, amiket a Megváltó mondott egyiküknek-másikuknak, akár rejtettet, akár (nyilvánosan) kijelentettet, könyvekbe rendezték, é[n pedig] megírtam azokat, amik a könyvemben voltak.”²

¹ Papyrus Berolinensis [BG] 8502 10,4–6.

² NHC I. 2,7–16, Williams, Francis E.: *The Apocryphon of James*. In: Robinson, James M.: *The Coptic Gnostic Library*. Vol. 1. Brill, Leiden 2000 kopt szövege alapján.

Egy hosszú és bonyolult gnosztikus irat, a *Pistis Sophia* [PS]³ őrizte meg Jézus ama szavait,⁴ hogy Fülöp, Tamás és Máté jegyezzék le az elhangzott igéket, hozzátéve, hogy „két, illetve három tanú kell mindent rögzítsen,⁵ a három tanú pedig Fülöp, Tamás és Máté”. Majd később külön Fülöpnek is mondja: „...azután üljél le, írd le mindama beszédeket, amelyeket mondani fogok”. Nem ismert számomra más hely, ahol Jézus maga rendelkezik a beszéd leírásáról, különösen ügyelve arra, hogy az a Tóra előírása szerint hiteles is legyen.

A kánoni hagyományból tehát mind a nem nyilvánosságnak szóló igék, mind a technikai okok miatt le nem jegyzett igék kimaradhattak, és ki is maradtak. A technikai okok többfélék lehettek: az elhangzáskor nem volt jelen egy írni tudó hallgató (analfabetizmus!); vagy a többször többféleképpen elmondott tanítás egyik variánsát nem jegyezték le; vagy az évtizedekkel Jézus halála utáni gyűjtőmunkálatok során senki nem emlékezett egy adott tanításra; vagy akik a gyűjtést végezték, nem bíztak meg valakiben; vagy pedig egy mondást Jézustól túl radikálisnak tartottak stb. Elvileg nem kizárt, hogy ezek közül valamit egy Mátétól, Márktól, Lukácstól, Jánostól különböző, ma már nem ismert szerző még az 1. században lejegyzett, és hogy az vagy annak egy 2–3. századi másolata váratlanul előbukkanjon egy ásatás vagy egy véletlen során.

Márpedig az utolsó 150 év során az ásatások és rablóásatások során számos papiruszlelet került elő, s közöttük nem egy evangéliumtöredék volt. A 19–20. század fordulóján különösen fontosak voltak a közép-egyiptomi Oxyrhynchosban kiasott mintegy félmillió (!) papirusz,⁶ az 1945 decemberében előkerült Nag Hamadi-leletek és a nagy múzeumi raktárakból a feldolgozás során előkerülő kéziratok, mint például a *Berlini Ismeretlen Evangélium* (P. Berol. 22 220). Ezek a kéziratok egykorúak a korai evangéliumi kéziratokkal, esetenként azoknál is korábbiak. Így aztán nem zárható ki, hogy egyik vagy másik evangélium szövege legitim módon kerülhet a kánoni evangéliumszövegek mellé. Ha pedig vannak az általunk ismert evangéliumokhoz hasonló, velük egykorú, magukat evangéliumnak tartó munkák, akkor abban éppen olyan Jézus-mondások is fennmaradhattak, mint amilyenekre áhítozunk vagy amelyektől tartunk.

A lelkenedező keblünkre ölelésen vagy a zsigeri elutasításon túl meg tudjuk-e állapítani, hogy hiteles-e egy olyan mondás, amelyet nem aranyoz be az 1800 éves megszakítás nélküli egyházi hagyomány? Vannak-e a hitelességnek használható kritériumai?

³ *Pistis Sophia*. Text edited by Carl Schmidt. Translation and Notes by Violet MacDermot, Leiden, Brill 1978.

⁴ PS. c. 42.

⁵ PS c. 43., ld. Deut 19,15; vö. Mt 18,16.

⁶ 2023-ban 87 kötetben talán 2%-uk van kiadva.

Fontos megállapítanunk, hogy az újszövetséges tudományban a „hiteles” nem feltétlenül azt jelenti, mint a közbeszédben. A történettudományban vagy a vallástudományban egy több ezer éves szöveg kapcsán nem azt jelenti, hogy minden kétséget kizáróan szóról szóra így és csak így hangzottak el az adott szavak. Ilyenfajta garancia még akkor sincs, ha a beszélő a mondásait tollba mondta, és azt akkor a helyszínen azonnal lejegyezte az írnoka. (Gondoljunk az évezredek hagyományozására, a másolók sorára, az esetleges félrehallásokra stb.) A hitelesség nemcsak az Újszövetség vagy a Tamás evangéliumának logionjai esetében ilyen kérdés, hanem általában az ókori szerzők ókori történelmi szereplők által idézett szavainál is. Plutarkhosz pár évtizeddel Pál apostol halála után írja le, hogy a periklészi Athénba érkező spártai követeknek Alkibiadész – a leírás előtt 500 esztendővel – ezt mondta:

„Mi jut eszetekbe, spártaiak? Hogyan feledkezhettetek meg róla, hogy a tanács mindig jóakarattal viseltetik azok iránt, akik hozzá fordulnak, de a nép nagy dolgokra tör és komoly engedmények elérésére törekszik. Ha ti megmondjátok nekik, hogy teljes hatalommal jöttetek, jogtalan és erőszakos követelésekkel állnak majd elő. Hagyjatok fel ezzel a dőreséggel, s ha elfogadható feleletet akartok kapni az athéniaktól és el akarjátok kerülni, hogy többet csikarjanak ki tőletek, mint amit készek vagytok felajánlani a feltételekről, úgy tárgyaljatok velük, mint akiket nem ruháztak fel teljes hatalommal [...]”⁷

Plutarkhosznak persze nem állt rendelkezésére egy fél évezreddel korábbi jegyzőkönyv, amely rögzítette volna ezt a titkos tárgyalást és benne Alkibiadész beszédét. Sőt senki más nem volt jelen az athéniak részéről, aki később visszaemlékezhetett volna. A beszéd annyiban hiteles, hogy a történelmi események alakulása elképzelhetőnek vagy akár valószínűnek sugall egy ilyen koncepciót, de nincs garancia arra, hogy Alkibiadész éppen ezeket a szavakat használta, és hogy mondatai pontosan így követték egymást. A tényleges megbeszélés során a spártaiaknak lehettek ellenvetései, Alkibiadész pedig további érvekkel igyekezhetett meggyőzni őket stb. Ez benne lehetne egy jegyzőkönyvben, a történetíró azonban a szituációt akarja érzékeltetni, s ahhoz ez a rövidített, stilizált, az érveket sűrítő beszéd valóban adekvát, ám a történelmi bizonyíthatóság értelmében egyáltalán a beszéd léte, megtörténte sem igazolható.

Esetünkben egy mondás akkor hiteles, ha – legjobb tudomásunk szerint – megfelel annak, amit Jézus el szándékozhatott mondani, elmondhatott, illeszkedik a korhoz, a kor szellemi miliójéhez, a hallgatósághoz és Jézus máshonnan ismert szavaihoz. A hitelesség megállapításakor természetesen a kutató személyének

⁷ Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. Ford. Máthé Elek. Helikon klasszikusok. Magyar Helikon, Budapest 1965, 308–309.; Alkibiadész – Coriolanus 14.

is szerepe van, ezért elképzelhető, hogy lesz különbség a két kutató által kiválasztott hiteles mondások között. Ám mivel a kutató személyét a tudományban nem lehet kizárni, az mindig jelen van, ha mással nem, magával a kérdésfeltevésével, és az eleve befolyásolja⁸ az adható válaszokat. Ezt a fajta hitelességet a konkrét példákon lehet jól megérteni.

A Lk 19,4 alapján Zákeus, hogy megláthassa Jézust, a görög szöveg szerint egy szikomórfára, egyes fordításokban eperfügefára vagy vadfügefára mászott föl a jerikói út mentén. Ha Zákeus történetét egy apokrif iratban olvasnánk, s az mindenben megegyeznék Lukács variánsával, de a vámszedő a szikomór helyett akáciafára mászna föl, azt is hitelesnek tarthatnánk. A történet szempontjából a fa fajtája nem játszik szerepet. Ha azonban a feltételezett apokrif történetben az akácia helyett akácfa szerepelne, amely Észak-Amerika déli részén őshonos, és Amerika felfedezése előtt sem Európában, sem a Közel-Keleten nem ismerték, aligha hihetnénk, hogy autentikus a szöveg, amit Jézus halála után pár évtizeddel írtak, sőt egy tudós hamisítványként el is vethetné.

Ezen túlmenően ma azért rendkívül nehéz válaszolni a hitelesség kérdésre, mert a 20. század kutatástörténete éppen az ellenkező irányba haladt: kimutatni azt, hogy a kánoni evangéliumokban feljegyzett események vagy mondások miért *nem* lehetnek hitelesek, és az *ipsissima vox* keresésével – a tiszteletre méltó szándék dacára is – a minimumra redukálta a hitelesnek vélt Jézus-mondásokat. A hitelesség kérdése 1800 évig föl sem merült, mert az vallási evidencia volt, és először a történeti-kritikai módszer kezdett ezzel komolyan foglalkozni, azonban konkrét megállapításai időről időre vitatottak maradtak. Eduard Meyer például egyértelműen elveti⁹ ezt a Jézus szájából hangzó mondást: „Ha valaki énutánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel a keresztyét, és kövessen engem!” (Mk 8,34; ld. még Mt 16,24; Lk 9,23). Azt állította ugyanis, hogy a „kereszt” szó ebben az értelemben nem hangozhatott el Jézus szájából az ő halála előtt. Viszont Erich Klostermann úgy véli, hogy bár ehhez hasonló nem ismert a régebbi rabbinikus iradalomból, de a kereszt majdnem mindennapos halálbüntetés volt, s ezért nem szükséges e mondást elvitatni Jézustól.¹⁰

⁸ Roderic Dunkerley a *Beyond the Gospels* című könyvének a 9. *Tests of Genuineness* fejezetében éppen erre hozza példának, hogy két olyan tudós, mint Alfred Resch és James Hardy Ropes milyen nagy mértékben tértek el egymástól az agrapha megítélésében. Dunkerley, Roderic: *Beyond the Gospels*. Pelican Books, 3/6. Harmondsworth, London 1957.

⁹ Meyer, Eduard: *Ursprung und Anfänge des Christentums. Band 1: Die Evangelien*. J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, Stuttgart–Berlin 1924, 118.

¹⁰ Klostermann, Erich: *Das Markusevangelium*. Handbuch zum Neuen Testament 3. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1936, 84.

Természetesen jó kritériumnak tűnik, ha egy extrakanonikus mondás megfelelőjét a kánonban is megtaláljuk, mert az igazolhatja annak hitelességét. Ilyen például a Tamás evangéliumának 9. (L8) logionja:

„(1) Jézus mondta: Íme kiment a vető, megtöltötte a kezét, és vetett. (2) Ám néhány az útra esett; jöttek a madarak, és fölcsipegették azokat. (3) Mások a sziklára estek, és nem eresztettek gyökeret a földbe, és nem növesztettek kalászt az ég felé. (4) Mások a tövisbokrokba estek, és azok megfojtották a magot, és a féreg fölfalta azokat. (5) És mások a jó földre estek, és az jó gyümölcsöt növesztett az ég felé; és hozott hatvanszor annyit és százhuszszor annyit.”¹¹

Ez megtalálható a Mk 4,3–8-ban, a Mt 13,3–8-ban és a Lk 8,5–8-ban. Az egyezés szembeötlő, s ezen nem változtat az, hogy Márknál és Máténál a hozam harmincszoros, hatvanszoros és százszoros, hisz Lukácsnál is eltérő, ott százszoros. Az sem lényegi eltérés, hogy miként Lukácsnál, úgy Tamásnál sem találjuk, amit Márk (3,5) és Máté (13,5) mond, hogy amely a sziklára esett, „...ahol kevés volt a föld, és azonnal kihajtott, mert nem volt mélyen a földben...”. Tamás logionja a varia lektiók dacára pontosan azt a hagyományt képviseli, mint a szinoptikusok. (Ha a különbségeket keressük, akkor sokkal fontosabb az, hogy itt Jézus a magvető vetésének a *történetét* mondja el, és egyáltalán nincs említés arról, hogy ez egy *példázat* lenne, ami ténylegesen nem a magvakról, hanem Isten ígéjének befogadásáról szól. Ezáltal a logion műfaja egészen más lesz: Tamásnál ez nem példabeszéd. Ennek megfelelően a szinoptikusokban a példázat folytatásaként adott magyarázat is hiányzik.) Ez az apokrif evangéliumban található mondás tehát autentikusnak tekintendő, de ez egyfelől az első elolvasásától fogva nem volt kétséges, másfelől ennek a felismerésnek éppen evidencia volta miatt nincs sok haszna, mivel általa nem tudunk meg újat Jézusról. (Ez utóbbi állításon érdemes egy kicsit finomítani: az újszövetséges tudós számára haszna lehet annak, ha egy új kontextusban az derül ki egy hasonló mondásról, hogy annak ott más a műfaja, mert ennek megfelelően lehet, hogy annak más lesz az értelme is.) Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a kánonban előforduló párhuzam kritériuma nemigen segít ki minket. Nem a már ismertről szeretnénk megállapítani, hogy hiteles, hanem az eddig ismeretlenről.

Az tehát a kérdés, hogy a kánoni párhuzammal nem rendelkező mondások között lehet-e hiteles Jézus-mondás, és ha igen, honnan tudhatjuk azt. Első megközelítésben sokkal könnyebb dolgunk van, ha azt szeretnénk megállapítani, hogy

¹¹ A fordítás forrása: Hubai Péter: Tamás evangélium. Új fordítás. In: *Vallástudományi Szemle* 15. (2019/3), 93–123. E forrás szerint idézzük Tamás evangéliumának további részleteit is.

mi nem lehet hiteles Jézus-mondás (Tam 56): „Jézus mondta: Aki fölismerte a világot, egy hullát talált, és aki egy hullát talált, a világ nem méltó rá.”

Mivel a történeti Jézus-kutatás a legcsekélyebb nyomát sem találta annak, hogy Jézusnak gnosztikus tanítása lett volna, joggal gondolhatjuk, hogy egy ilyen mondanás nem tarthat igényt az autenticitásra. (Ha azonban váratlanul föltámadna egy 3. századi gnosztikus keresztyén, ő ezt a kritériumot nem fogadná el, mert számos ilyen evangéliummal találkozhatott.) Persze van olyan logion is, amely nem gnosztikus, de mégsem lehet hitelesnek tekinteni (Tam 53):

„A tanítványai mondták neki: Használ-e a körülmetélkedés, vagy sem?

Mondta nekik: Ha használna, atyjuk körülmetélnék nemzené őket anyjuktól. De az igaz körülmetélkedés lélekben – mindent megnyert.”

A körülmetélkedés kérdése nemhogy Jézus számára, de még a húsvét utáni zsidó-keresztyén gyülekezet számára sem volt kérdés. Úgy tudjuk, Pál apostol missziója során ez a nem zsidók között vetődik föl. Zsidó hívei nyilván már születésük óta körülmetéltek voltak, de vajon a nem zsidóknak először zsidóvá kell-e lenniük a zsidó Messiás elfogadásához, és csak azután és ilyen módon lehetnek-e Krisztus-követőivé? Pál nemleges választ ad erre a kérdésre, de galatáciai gyülekezetében sokan az ellenkező véleményen vannak, és az apostolnak komolyan kell érvelnie, hogy elfogadtassa tanítását. Milyen egyszerű lett volna ezt mondania: „én az Úrtól vettem...” Ha lehetett volna Jézus szavaira hivatkozni, az azonnal eldöntötte volna a vitát. Jézus azonban nem találkozott a nem zsidók körülmetélkedésének kihívásával, s így ez a logion nem is származhat tőle.

Nehéz egy Jézus-mondás hitelességét azért is megmondani, mert amiket ismerünk, azt nem önmagukban, azaz direkt Jézustól ismerjük, hanem egy evangélista hagyományába beépítve, ha úgy tetszik, egy teológus szemüvegén keresztül. A Tamás evangélium 43. logionját akár el is fogadhatnánk.

„A tanítványok mondták neki: Ki vagy te, aki ezeket mondod nekünk?

<Ő mondta:> Azokból, amit mondok nektek, nem ismeritek meg, hogy ki vagyok én? (3) Viszont olyanok lettetek, mint a zsidók: szeretik a fát, gyűlölik a gyümölcsöt, és szeretik a gyümölcsöt, gyűlölik a fát.”

A tanítványok megkérdik Jézust, ki is ő, ahogy a Jn 8,25-ben is ezt kérdezik, máshol pedig Jézus kérdi, hogy kinek tartják őt az emberek, illetve a tanítványok. Ismert Jézus ama mondása, ahol a fák és azok gyümölcsseinek összefüggésére utal (Mt 7,16–20; 12,33). A mondanás részei a Jézusról ismert képbe illeszkednek. Viszont amikor a tanítványairól azt mondja, hogy olyanok lettetek, mint a zsidók, az nagyon idegen. Hiszen a tanítványok egyfelől kezdettől fogva zsidók voltak, másfelől ennek nem is lehetett ilyen negatív felhangja, különösen nem a zsidó

Jézus szájából. Ez a legjobb esetben is egy a jánosi teológiához hasonló hang, és nem lehet autentikus Jézus-mondás.

Ha egy mondás hitelességre tart igényt, akkor annak kongruensnek kell lennie az általunk ismert jézusi tanítással, viszont a kánoni evangéliumokban kínált összehasonlításra szolgáló ismereteink meglehetősen szűkek. Továbbá az is nehéz, hogy mint minden ember esetében, Jézusnál is előfordul, hogy nem minden szava vagy cselekedete van tökéletes összhangban egymással. Bár Jézus soha nem kultuszellenes, de relativizálja annak fontosságát: „Amikor tehát áldozati ajándékot az oltárhoz viszed, és ott eszedbe jut, hogy testvérednek valami panasza van ellened, hagyd ott ajándékot az oltár előtt, menj el, békülj ki előbb testvéreddel, és akkor térj vissza, és vidd fel ajándékot!” (Mt 5,23–24) Ugyanakkor egy másik esetben mulaszthatatlanul szükségesnek tartja a kultuszi feladat elvégzését, amire példa, hogy egy leprás meggyógyítása után erre utasítja őt: „Vigyázz, senkinek se szólj, hanem menj el, mutasd meg magadat a papnak, és vidd fel az áldozati ajándékot, amelyet Mózes rendelt el, bizonyságul nekik.” (Mt 8,4) Ha ezt egy apokrifban olvasnánk, és kérdés lenne, hogy hiteles-e, akkor talán nemleges választ adnánk.

Lehetnek olyan mondások, amelyeknek esetében sem negatív, sem pozitív választ nem tudunk adni. A Tamás evangéliumának 100. logionja szerint

„(1) Mutattak Jézusnak egy aranyat, és mondták neki: A császáriak követelik tőlünk az adókat.

(2) Mondta nekik: Adjátok a császáréit a császárnak, (3) adjátok az Istenéit az Istennek, (4) és ami az enyém, azt adjátok nekem!”¹²

Az ismert történet szerint Jézus nem tagadja a császárnak való adófizetés kötelezettségét, ebben a logionban azonban váratlanul tovább megy: ami az enyém, azt adjátok nekem. A mondás szokatlan, mert másképpen ismerjük. De Jézus radikális igénybejelentését ismerve nem zárható ki, hogy például amint az ő követésére is buzdít, az övének a megadását is igényelje. A hitelesség nem zárható ki, de igazolni nem tudjuk. Hogy a kérdés mennyire nem egyértelmű, azt Uwe-Karsten Plisch nézete is mutatja, aki úgy gondolja, hogy a hitelességet kétségtelenül el lehet utasítani, ugyanis az „és ami az enyém, azt adjátok nekem!” mondat – Jézus szájából – egy kifejtett krisztológiai értelmezést előfeltételez.¹³ Valóban lehet ezt gondolni, és akkor az ebből levont következtetés logikus is, de ez egyáltalán nem szükségszerű a 3. és 4. mondat egymásutániságából.

¹² Vö. Mk 12,13–17; Mt 22,15–22; Lk 20,20–26; Papyrus Egerton 2, fragm. 2. (recto).

¹³ Plisch, Uwe-Karsten: *Das Thomasevangelium. Originaltext mit Kommentar*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2007, 100–101.

Hogy egy mondás Jézus szájából hangozhatott el, nem vonható kétségbe annak alapján, hogy akár előtte, akár utána valaki más is mondott ahhoz hasonlót, mint például a 102. logion esetében:

„Jézus mondta: Jaj nekik, a farizeusoknak, mert hasonlítanak a barmok jászolában nyugvó kutyához; mert sem az nem eszik, sem a barmokat nem hagyja enni.”

Ha a jászolban fekvő kutya képe használatban volt a keleti Mediterráneumban, amint azt Lukianosz mutatja (Kr. u. 170 után) – „mint a kutya, ami a jászolban fekszik, ő maga nem eszik az árpából, sem a lovat nem engedi, amely képes lenne enni”¹⁴ –, az csak arról tanúskodik, hogy Jézus is, akár a keleti emberek többsége, kedvelte a képes beszédet. A farizeusokról mondott kutyás hasonlattal megvilágított véleménye azonban teljes mértékben lehet a sajátja.

Azt gondoljuk, hogy az alábbi 60 logion tarthat több-kevesebb joggal igényt arra, hogy olyan mondásnak tartsuk, amely egykor valóban elhangozhatott Jézus szájából: 5 (L4), 6(L5), 8(L7), 9(L8), 10(L9), 14, 16, 20, 21a, 21b, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 47, 48, 54, 57, 61a, 62, 63, 64, 65, 66, 69a, 71, 72, 73, 76, 78, 79, 81, 86, 88, 89, 90,91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 103, 104, 107, 109, 113. Ez Tamás evangéliuma 114 logionjának az 52%-a, valamivel több, mint a fele. Ezeknek jó része megfelel a szinoptikus párhuzamának, vagy közel áll ahhoz, illetve esetleg két evangéliumi mondás összevonásával értelmezhető.¹⁵ Ám a szinoptikusoknál föllelhető párhuzamok esetében előfordulhat, hogy a Tamásféle variáns korábbi állapotot mutat, vagy közelebb áll a palesztinai milióhöz, vagy éppen radikálisabb, mint a tompított megfogalmazású szinoptikus variáns, s ezért azt gondolhatjuk, megvan az esélye, hogy Jézus eredetileg inkább ehhez hasonló módon fejezte ki magát. A Tamás evangéliuma 109. mondása szerint:

„(1) Jézus mondta: A királyság hasonlít egy emberhez, akinek a szántóföldjében el[rejtett] kincs van, amelyről ő nem tud. (2) És mi[után m]jehalt, a fiára hagyta azt. A fia sem tudta, fogta azt a szántóföldet, eladta azt. (3) És aki megvette azt, elment, hogy szántson, (és) [megtalálta] a kincset. Pénzt kezdett kölcsönözni kamatra azoknak, akiknek (csak) akart.”

¹⁴ *Ad incultum* 30. Erről és a mondás utóéletéről ld. Trencsényi-Waldapfel Imre: Az apokrif Tamás evangélium görög elemei. In: *Antik Tanulmányok* 8. (1961/1–2), 104–105. Uő: ΚΥΩΝ ΕΝ ΦΑΤΝΗ. In: *Antik Tanulmányok* 8. (1961/3–4), 274–276.

¹⁵ A listát lehetne finomítani, mert például kihagytuk a 22. logiont, jöllehet mondhatnók, hogy a 22,1–3 autentikus lehet, a logion másik fele pedig nem. Viszont az ehhez hasonló logionokat nem vettük föl. Természetesen a szöveg 114 logionra osztása némiképpen önkényes, ugyanis az eredeti kézirat nem ismeri ezt a tagolást. A szöveg nagyjából ezt kínálja, de a két legelső fordító, akik egymás munkájáról nem tudtak, 112, illetve 118 logionra osztották a Tamás evangéliumát.

Ez rendkívül hasonlít a Mt 13,44-re: „Hasonló a mennyek országa a szántóföldben elrejtett kincshez, amelyet az ember, miután megtalált, elrejt, majd örömeiben elmegy, eladja mindenét, amiye van, és megveszi azt a szántóföldet.”

Mindkét példázat a szántóföldben elrejtett kincsről szól, s egyformának tűnik, ám követelésükben egészen különbözőek. Máté embere nyilván nem tulajdonosa a földnek, ő idegen föld művelése közben talál kincset, ezért a leletről hallgatva meg kell vásárolnia azt. A kincs, azaz a mennyek országa megszerzése céljából minden értékéről le kell mondania. Isten országáért mindent föl kell áldozni. Tamás embere egy olyan területen dolgozik, ahol már nemzedékek óta nem tudják, milyen kincset rejt a föld. Emberünk a saját földjén találja meg a kincset. Ez mennyei ajándék: kegyelem. Rátalál az Atya királyságára (ez ugyanaz, mint a mennyek országa), és a mennyei ajándék révén egész élete biztosítva van. Nehezen eldönthető, hogy Jézus ugyanazt a szüzsét felhasználva vajon nem mondott-e el kétféle üzenetet. Egyik kérésgma sem idegen tőle.

A kérdések kérdése az, hogy a párhuzammal nem rendelkező mondások között lehet-e olyan, amely hitelesnek tekinthető. Úgy tűnik, ilyenek is vannak. Tamás evangéliumának 97. és 98. logionjáról képzelhető ez el. A 97. logion így hangzik:

„(1) Jézus mondta: Az [Atya] királysága [ha]sonlít egy asszonyhoz, aki liszttel teli kor[sót] visz, (2) midőn egy hosszú úton megy. A korszó füle letörött, a liszt kiömlött mögötte az útra. (3) Nem vette észre, nem tudott a csapásról. (4) Amikor elérte a házát, letette a korszót a földre, üresen találta azt.”

Szokatlanul hangzó mondás, amelyben ráadásul feltűnően van jelen a veszteség: a korszó megsérül, a liszt kifolyik. Valószínűleg ez nem lényeges. A megértésében talán segít az, hogy az előző logion, ami szintén az Atya királyságáról szól, az általunk is ismert példabeszéd: az asszony vett egy kevés kovászt, elrejtette azt a lisztben, és nagy kenyeret csinált belőle. A változás belül, rejtetten munkálkodva, számunkra észrevétlenül történik. Ez megegyezik a szinoptikusok váradalmával. Lk 17,20 szerint az Isten országa nem szemmel láthatóan (nem megfigyelhető módon) jó el. A mi példázatunkban a történet úgy esik meg, hogy az asszony nem veszi észre. Az Atya királyságának a történettel való hasonlósága nem a veszteség, hanem az, hogy a liszt „szétterül” és észrevétlenül lesz realitássá.

A 98. logion, amelyet a szakirodalom a merénylő példázatának nevez, még idegenebbül hat.

„(1) Jézus mondta: Az Atya királysága hasonlít egy emberhez, aki meg akar ölni egy előkelő embert. (2) Kardot rántott a saját házában, átszúrta a falat, hogy megtudja, erős lesz-e a keze. (3) Akkor megölte az előkelőt.”

Ez a mondás is az Atya királyságáról szól, s azt egy gyilkos hasonlatával érzékelteti. Fontos megértenünk, hogy az Isten országa nem a gyilkoshoz, és nem a gyilkossághoz hasonlít, hanem ahhoz, hogy mielőtt az ember megvalósítaná tetteit, felméri képességét (a vályogfal átszúrásával teszi próbára keze erejét). Hasonlóan ahhoz, ahogy a Lk 14,31–33 példázata is:

„Vagy ha egy király elmegy, hogy harcba bocsátkozzék egy másik királlyal, vajon nem ül le előbb, és nem tart tanácsot arról, hogy szembeszállhat-e tízezer élén azzal, aki húszezerrel jön ellene? Mert ha nem, akkor követséget küld, amikor az még távol van, és megkérdezi a békefeltételeket.” (31–32.)

Hasonlóképpen, aki tornyot akar építtetni, nemde először leül és fölszámítja a költséget (Lk 14,28–30).

A 98. logion esetében is arról van szó, hogy aki komolyan veszi az Atya királyságát, az előzőleg a toronyépítőhöz, a háborúzó királyhoz és a merénylőhöz hasonlóan fölméri anyagi forrásait, hadi, illetve fizikai erejét és esélyeit, s ezeknek tudatában hoz felelős döntést. Jézus ilyen felelős döntéshozatalra szólít föl számos mondásában.

Furcsa és idegen az elfolyó liszt, illetve a merénylő példázata? Valóban nagyon idegenül hangzanak – az ismeretlenség okán. De Jézusnak az evangéliumokban is vannak följegyzett, kétezer év óta ismert és ezekhez hasonlóan megbotrányoztató vagy hasonlóan radikális példázatai, amelyek keresztyének ezreit és millióit irritálják mind a mai napig. Ilyenek az elénk például állított hamis bíró és az özvegy-asszony (Lk 18,2–8), vagy a hamis sáfár (Lk 16,1–18), és ilyen a szentimentálisan átszínezett tékozló fiú története (Lk 15,11–32), illetve a talán legigazságtalanabb: az utolsó, egyetlen órai munkáért túlfizetett szőlőmunkások példázata (Mt 20,1–16). A példázatok szüzséjének botrányossága nem lehet kritériuma a hitelességüknek. Sőt az a tény, hogy botrányosságuk ellenére bekerülhettek az evangéliumokba, amellettszól, hogy a morálnál jóval nagyobb kényszer munkálkodott az elfogadásuk és megőrzésük mellett, s ez minden bizonnyal Jézus szavának az ereje volt. A nevezett logionokat – a szó főntebb említett megszorításával – a Jézusról szóló és általunk ismert beszámolókkal való kongruenciájuk teszi hitelessé számunkra.

Úgy tetszik, hogy Tamás evangéliumának néhány mondása valószínűsíthetően elhangzott, elhangozhatott Jézus szájából. Persze lehet, hogy a 114 logionból ő valóban többet is elmondott, mint amennyit itt azonosítottunk. Ma azonban nincsenek eszközeink arra, hogy valószínűsíthessük azokat.

Felhasznált irodalom

- Dunkerley, Roderic: *Beyond the Gospels*. Pelican Books, 3/6. Harmondsworth, London 1957.
- Hubai Péter: Tamás evangélium. Új fordítás. In: *Vallástudományi Szemle* 15. (2019/3), 93–123.
- Klostermann, Erich: *Das Markusevangelium*. Handbuch zum Neuen Testament 3. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1936, 84.
- Meyer, Eduard: *Ursprung und Anfänge des Christentums. Band 1: Die Evangelien*. J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, Stuttgart–Berlin 1924.
- Pistis Sophia*. Text edited by Carl Schmidt. Translation and Notes by Violet MacDermot, Leiden, Brill 1978.
- Plisch, Uwe-Karsten: *Das Thomasevangelium. Originaltext mit Kommentar*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2007.
- Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. Ford. Máthé Elek. Helikon klasszikusok. Magyar Helikon, Budapest 1965.
- Till, Walter: *Die gnostischen Schriften des koptischen Papyrus Berolinensis 8502*, Akademie Verlag Berlin 1972
- Trencsényi-Waldapfel Imre: Az apokrif Tamás evangélium görög elemei. In: *Antik Tanulmányok* 8. (1961/1–2), 104–105.
- Trencsényi-Waldapfel Imre.: ΚΥΩΝ ΕΝ ΦΑΤΝΗ. In: *Antik tanulmányok* 8. (1961/3–4), 274–276.
- Williams, Francis E.: The Apocryphon of James. In: Robinson, James M.: *The Coptic Gnostic Library*. Vol. 1. Brill, Leiden 2000.

* * *

The emergence of new manuscripts often raises the question of whether they contain authentic sayings of Jesus. What criteria can we use to determine if the Gospel of Thomas includes similar logia? This paper argues that ancient authors considered reports authentic in ways different from our modern judgments. Methodologically, this article first attempts to filter out non-authentic sayings. Approximately half of the logia in the Gospel of Thomas are presumably authentic, paralleling sayings preserved in the Synoptic Gospels. However, there are at least two previously unknown logia that could conceivably be authentic sayings spoken by Jesus.

Keywords: Gospel of Thomas, synoptic, criteria of authenticity.